

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Марина ДОКТОРОВИЧ

Copyright © 2009

Актуальність теми. В умовах розбудови української державності основною вимогою часу є виховання соціально компетентної особистості. Тому проблема соціальної компетентності є дуже актуальною. Вивчення змісту та структури цього виду компетентності дасть змогу розкрити механізми адаптації та ефективної взаємодії особистості за постійно змінних соціокультурних умов інформаційного суспільства.

На сьогодні проблема соціальної компетентності вивчається багатьма дослідниками. Однак досі не існує єдиного наукового погляду. Тому **метою** статті є аналіз наукових поглядів у дослідженні соціальної компетентності, визначення її ознак, функцій, факторів та етапів формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Первинне тлумачення терміна “компетентність” стосувалося професійної діяльності, де вона трактувалася як досконале знання своєї справи, вершина розвитку фахової майстерності. Згодом дослідний формат компетентності був розширений на різні сфери людської життєдіяльності. На сьогодні компетентність уже не вкладається у вузькі межі професіоналізму і є робочою дефініцією не лише менеджменту, а й психології, соціальної та класичної педагогіки, соціальної роботи, соціології та філософії. Все це вказує на інтегративний, міждисциплінарний і надпредметний, характер цього явища.

Отже, компетентність – категорія багатогранна, може стосуватись як однієї конкретно взятої особистості, так і цілої соціальної групи, вказує не лише на вміння, знання, досвід, а й на самостійність, рівень, освіченість, життєві та професійні цінності, здатність ефективно розв’язувати нові, нестандартні завдання тощо. Виявляється компетентність лише в діяльності, причому будь-якій – фізичній, суспільній, професійній, інтелектуальній, освітній та інших, що підтверджує факт розширення обсягу компетентності як категоріального поняття. Зазначена іпостась компетентності є передусім

наслідком нової економіки та альтернативного підходу стосовно людських ресурсів [9, с. 234]. Вона виникла як інтелектуальна відповідь на втрату якості адаптації до умов, що занадто швидко змінюються та не співвідносяться з традиційною системою понять класичної науки.

На сьогодні категоріальний статус поняття “компетентність” є не чітко обґрунтованим у науковій літературі. І це підтверджують визначення: компетентність – це і досконале володіння знаннями, справою, і результат освіти та виховання, і творче застосування здобутих знань у проблемних ситуаціях. Відтак компетентність охоплює складний зміст, який інтегрує професійні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні, правові характеристики та передбачає ступінь володіння знаннями й уміннями, які дозволяють робити висновки про будь-що.

Різні погляди на соціальну компетентність залежать від галузі науки, з погляду якої вона розглядається. Так, психологи акцентують увагу на психологічних особливостях індивіда, педагоги – на міжособистісній взаємодії та відповідальності, соціологи – на можливостях впливу на широкий соціум, філософи – на світоглядній адекватності стосовно соціальної дійсності.

На Бернському симпозіумі 1996 року “Ключові компоненти для Європи” було визначено соціальну компетентність як здатність брати на себе відповідальність, уміння сумісно випрацьовувати рішення та брати участь у його реалізації, а також як толерантність до різних етнокультур і релігій, гармонування особистісних інтересів з потребами суспільства [7, с. 73].

Аналіз наукової літератури вказує на наявність наступних підходів до визначення поняття “компетентність” через такі видові поняття:

- 1) здатність, здібність (Д. Кун, Т. Єрмаков, О. Холостова та ін);
- 2) сукупність досвіду (М. Рибаків, Т. Коввалова);

3) певний набір умінь, навичок (С. Макаров, В. Цветков);

4) єдність психічних властивостей, рис (О. Кононко, С. Беденко, Е. Ісламгалієв);

5) ефективна модель дії (В. Слот, Х. Спанярд).

Але більшість авторів сходяться на тому, що компетентність охоплює наявність комплексу знань, умінь, навичок; постійне оновлення знань, самовдосконалення себе як особистості та професіонала; поглиблене розуміння певних проблем, завдань, цінностей; відповідність певним стандартам, нормам; уміння впроваджувати набуті теоретичні надбання у повсякденну практику; креативний підхід до розв'язання проблем – як особистих, життєвих, так і професійних.

Визначально становлення та формування соціальної компетентності досліджували В. Слот, Х. Спанярд, Т. Шульга. На пострадянському науковому просторі це поняття вперше зустрічається у працях таких авторів, як А.П. Ватошкін, С.З. Гончаров, А.Б. Куклін, котрі розглядають його лише як один з компонентів гуманітарної освіти [1, с. 17]. До більш глибокого вивчення даного явища спонукає відсутність єдиного його трактування, вичерпного розуміння із міждисциплінарних позицій.

Слово “соціальний” походить від лат. *socialis* – товариський, суспільний, той, що належить суспільству, пов'язаний із життям та стосунками людей у соціумі [37]. Оскільки категоріальне поняття “соціальна компетентність” є інтегральним і походить від термінів “соціальний” та “компетентність”, то, виходячи із визначень, поданих у словниках [3], можна трактувати його зміст так: це – а) володіння соціальними повноваженнями, або певним рівнем соціальної компетенції, б) наявність соціального авторитету, соціальної ваги тощо, в) володіння соціальними знаннями, які дозволяють існувати та діяти у соціумі. Вочевидь інтерференція змісту двох вихідних термінів спричинює неоднозначність, а відтак і багатоманіття тлумачень аналізованої категорії. Це яскраво підтверджують приклади, адже мовиться про компетентність як: соціальну дійсність, сукупність особистісних рис, знань, умінь та навичок, які дозволяють ефективно виконувати соціальні ролі [6]; здатність діяти адекватно ситуації; вміння брати на себе відповідальність; схильність до кооперації [1]; рівновагу між рівнем розвитку індивіда і вимогами соціуму [8]; інтегральну характеристику особистості, котра покликана забезпечити її ефективно входження у соціальну дійсність;

основу процесів самовизначення та самореалізації [4]; уміння вдало випрацювати стратегію поведінки, окреслювати шлях до мети, засвоювати уроки зі своїх успіхів та невдач. Відповідно до віку індивіда, В. Слот та Х. Спанярд розглядають соціальну компетентність як стан рівноваги між вимогами, що висувуються перед особистістю в конкретний період з боку суспільства і довкілля, в якому вона проживає, та її можливостями, головно достатнім набором навичків та вмінь, щоб успішно виконувати обов'язки повсякденного життя [8, с. 60]. Крім того, соціальна компетентність – це також універсальна здатність особистості, яка охоплює розуміння суспільної дійсності та вишколене оперування соціальними знаннями, вміннями, нормами, що потрібні для результативного розв'язання практичних завдань, а саме робити власний вибір та ризикувати, адаптивно сприймати себе у часі і просторі, жити не порушуючи норми суспільства, вибудовувати свій життєвий проект майбутнього, виходячи з поєднання індивідуальних та колективних цінностей [7, с. 74].

Отже, проаналізовані визначення і дефініції соціальної компетентності дають змогу виокремити її спільні ознаки – наявність певного набору знань, умінь, норм, рис, здібностей, тобто тих психосоціальних складових людини, які забезпечують її ефективну орієнтацію у реальності суспільного повсякдення.

Водночас є підстави стверджувати, що немає усталеного погляду і на природу соціальної компетентності. Серед дослідників існує певна неузгодженість: одні вважають, що компетентність має фізіологічне походження і на її становлення визначально впливає генетичний фактор (К. Скайє, О. Гиндина), інші – що компетентність має соціальний характер та формується під впливом соціуму (О.О. Бодалев, Л. Лепіхова, Н. Белоцерковець). Очевидно, що у розумінні цього складного явища фізіологічні чинники не варто відкидати, оскільки вони також мають значущість: більшість реалізованих особою здібностей базується на спадковості. І все ж провідна роль у формуванні компетентності належить соціальним умовам, у тому числі й “соціальній ситуації розвитку особистості” (Л.С. Виготський).

У будь-якому разі соціальна компетентність більшістю дослідників розглядається як невід'ємна складова процесу соціалізації, є показником успішності її перебігу [4; 10], і певною мірою становить результат розвитку особис-

тості в конкретний віковий період. Це, безумовно, – активний процес, який триває протягом життя людини, розгортається послідовно відповідно до психофізіологічного її потенціалу, набуваючи в кожному віковому діапазоні нових форм.

Процес формування соціальної компетентності проходить кілька етапів: 1) соціальна адаптація, 2) соціальна ідентифікація, 3) індивідуалізація та 4) персоніфікація. *Перший* характеризується пристосуванням людини до мінливих соціокультурних умов, яке має принаймні дві форми – активну, коли вона прагне до взаємодії із соціальним довкіллям, та пасивна, коли не намагається впливати на оточення. *Другий* вирізняється долученням соціального індивіда до системи суспільних відносин, сенсом якої є усвідомлення ним своєї приналежності до тих чи інших груп, рольова участь у спільних актах життєактивності та отримання певного соціального статусу. *Третій* – це формування пропріуму – тих властивостей і рис, які роблять особистість посправжньому унікальною, цікавою та корисною для інших. *Четвертий* етап передбачає високий рівень її самовизначення та самоствердження, прийняття себе суб'єктом когнітивної дійсності; соціальну активність, яка спрямована на відтворення і перетворення умов життєдіяльності. Зрозуміло, що останній етап – персоніфікація – відіграє надважливу, результуюче-інтеграційну роль у формуванні соціальної компетентності особистості, оскільки пов'язаний з її власними поведінковими і вчинковими діями, зорієнтованими на соціальний розвиток та індивідуальнісне становлення й самореалізацію. Почасти соціальна компетентність вимагає від особистості наявності полярних умінь і рис – як спроможність налагоджувати партнерські стосунки, здатність до кооперації, так і достатній рівень конформності, який уможливує діяльне перебування у рамках соціальних норм; як уміння обстояти власну думку, протистояти негативним впливам довкілля, так і невимущену толерантність, здатність пристосовуватися й ефективно діяти за мінливих соціокультурних умов, як високий оптимізм, котрий розширює поле віри в успіх на шляху досягнення мети, так і песимізм, який надає змогу надолужити прогалини у знаннях і вміннях, що гальмують справу; як збереження власного пропріуму, так і врахування норм, правил і бажань інших людей, підтримання недоторканості їхньої гідності.

Ситуативний та вибірково-характерний характер формування соціальної компетентності дозволяє визначити її найхарактерніші ознаки – *диференційність* і *гнучкість*. Перша, спричинюючись віком людини, задає певний стандарт відповідності; тому те, що є ознакою компетентності в дошкільному віці, вже не діятиме у підлітковому, а тим більше юнацькому. Друга передбачає відпрацювання особистістю таких поведінкових і вчинкових форм, які повно адекватні життєвим ситуаціям; отож те, що підтверджує компетентність за одних обставин, часто не може бути її проявом за інших.

У структурі соціальної компетентності, вслід за іншими дослідниками, виділяємо окремі компоненти – когнітивно-ціннісний, емоційно-мотиваційний, інтерактивно-комунікативний, поведінково-діяльнісний. Перший із названих передбачає наявність знань, соціальних уявлень і системи цінностей особистості, адекватне розуміння нею соціальної дійсності; другий – характеризується емоційним ставленням до найближчого соціуму та мотивами діяльності, котрі спричинюють розвиток соціально ціннісних та особисто значущих цілей і смислів діяльності, спілкування, вчинення, третій – пов'язаний із здійсненням продуктивної комунікації з навколишніми та із виконанням різних соціальних ролей і функцій; четвертий – утверджує ціннісне ставлення особистості до суб'єктного довкілля, природного середовища і до самої себе через різні форми поведінки, діяльності, спілкування.

Вищезазначена структура соціальної компетентності зумовила визначення її головних функцій – інформативної, атитюдної, життєво-футурологічної, рефлексивної, комунікативної, діяльнісної. Так, *інформативна* передбачає наявність знань про способи діяльності, гуманно-діяльного ставлення до соціальних об'єктів і навколишнього середовища, *атитюдна* центрується на суб'єктивно ціннісних орієнтаціях, які визначають соціально прийнятні форми поведінки, діяння, вчинків, *життєво-футурологічна* полягає у здатності проектувати власні дії, майбутнє та передбачати наслідки своєї поведінки; *рефлексивна* спрямована на самоаналіз та самооцінку дій, актів спілкування, вчинків; *комунікативна* визначається вмінням ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми, квазісуб'єктивними істотами (собака, кішка та ін.); *діяльнісна* зводиться до вмілого застосування набутого вітакультурного досвіду в актуальному повсякденні, причому як опосередкованого, так і безпосереднього.

Оскільки соціальна компетентність – це набута здатність особистості, то є підстави вказати на ті фактори, які сприяють її формуванню. Щонайперше, це задіяність особистості до соціальної діяльності, яка передбачає активне її долучення до різних видів і форм буденного практикування (опанування новими знаннями, оволодіння навичками, отримання нового досвіду тощо), а відтак сприяє найшвидшій інтеграції особи у соціумі і закономірно створює сприятливі умови для формування соціальної компетентності. Далі вкажемо на соціальний вибір дії, що характеризується вільним вибором особистістю діяльності згідно з інтересами та здібностями; цей вибір безпосередньо пов'язаний із внутрішньою мотивацією, котра і є реальною рушійною силою розвитку аналізованої компетентності. Нарешті підкреслимо важливість суб'єкт-суб'єктної взаємодії соціальних партнерів, котра забезпечує паритетність їхніх стосунків з урахуванням самоцінності та недоторканності гідності кожного. Всі ці фактори у взаємодоповненні спонукають до еталонних проявів просоціальної поведінки, яка є інтегральною складовою соціальної компетентності.

Висновок. Таким чином, проаналізувавши погляди науковців і врахувавши матеріал власних досліджень, обґрунтуємо сутність соціальної компетентності: це – набута особистістю здатність гнучко орієнтуватися у постійно змінних соціальних умовах і спроможність ефективно взаємодіяти із соціальним довкіллям. Крім того, вона має власну структуру, виконує певні функції, проходить кілька етапів свого формування, яке залежить від низки факторів, умов, форм і способів спільного усуспільненого діяння.

1. *Бахтеева С.С.* Формирование социальной компетентности в процессе обучения иностранному языку в ВУЗе экономического профиля: Дисс... канд. пед. наук: 13.00.05. – Казань, 2001. – 174 с.

2. *Беденко Н.Н.* Социальная компетентность личности в современной урбанистической культуре: Дисс... канд. философ. наук: 09.00.03. – Тверь, 2004. – 144 с.

3. Большой толковый словарь русского языка / сост. С.А. Кузнецов. – СПб.: Питер, 1998. – 1500 с.

4. *Егоров Д.Е.* Формирование социальной компетентности студента среднего профессионального учебного заведения в

процессе социального образования: Дисс... канд. пед. наук: 13.00.05. – Казань, 2003. – 188 с.

5. *Єрмаков І.Г., Єрмаков Т.І.* Цивілізаційні параметри розвитку життєвої компетентності // Життєва компетентність особистості: науково-методичний посібник. – К., 2003. – С. 12–42.

6. *Кононко О.Л.* Компетентність дошкільника у сфері життєдіяльності “Я САМ” як умова становлення позиції “Я – у – СВІТІ” // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді / Збірник наукових праць. – Кн. 1. – К., 2005. – С. 195–205.

7. *Микитина С.В.* Становление социальной компетентности старшеклассников современной общеобразовательной школы: Дисс... канд. пед. наук: 13.00.05. – Омск, 2004. – 214 с.

8. *Слот В., Спанярд Х.* Нидерландская модель социальной помощи детям, ориентированная на модель социальной компетенции // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2000. – №1. – С. 6–74.

9. *Хуторской А.* Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 15–19.

10. *Яшук І.П.* Формування життєвої компетентності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл України: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2001. – 215 с.

АННОТАЦІЯ

Докторович Марина.

Социальная компетентность как научная проблема.

В статье осуществлён анализ научных подходов к изучению социальной компетентности, обоснованию её характеристик, функций, факторов и этапов формирования. В итоге этот вид компетентности определяется как приобретённая личностная способность гибко ориентироваться в постоянно меняющихся социокультурных условиях и одновременно умение эффективно взаимодействовать с человеческим окружением.

RESUME

Doktorovych Maryna.

Social Competence as Scientific Problem.

In the article the analysis of scientific approaches to studying the social competence, substantiation of its characteristics, functions, factors and stages of formation has been made. In the result this type of competence is defined as acquired personal ability to flexibly orient in the constantly changing sociocultural conditions and simultaneously the capability efficiently cooperate with the human surroundings.

Надійшла до редакції 15.09.2008.